

Danuta Żebrowska

kustosz Archiwum Państwowego w Poznaniu Oddział w Pile

Tradycyjne funkcje archiwum a aktualne potrzeby społeczne na przykładzie działalności w specyficznym terenie pilskiego Oddziału Archiwum Państwowego w Poznaniu.

I. Trochę historii

Placówka archiwalna w Pile¹ pod nazwą Powiatowe Archiwum Państwowe w Pile została powołana w dniu 1 maja 1952² jako samodzielna instytucja obejmująca swoim zasięgiem wydzielone z powiatu trzcianeckiego miasto Piłę oraz tereny ówczesnych powiatów: trzcianeckiego (przed wydzieleniem miasta Piły w 1948 roku był to powiat pilski), czarnkowskiego i chodzieskiego, a także-do roku 1953-powiaty wałecki, złotowski i człuchowski. Pierwszą siedzibą Archiwum był gmach Policji Państwowej przy Placu Staszica nr 7, w którym pomieszczenia archiwalne zajmowały pięć pokoi na wysokim parterze o łącznej powierzchni 169 metrów kwadratowych. Kierownictwo placówki objął Witold Zblewski, były kierownik zlikwidowanego Urzędu Likwidacyjnego w Trzciance. 1 Czerwca 1954 r. na stanowisko to powołano kustosza Muzeum im. Staszica w Pile p. dra Ludwika Łakomego. Z dniem 15 grudnia 1954 roku Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych powierzyła tę funkcję p. Zofii Ziółkowskiej, dotychczasowej kierowniczce Powiatowego Archiwum Państwowego w Koninie. Nadzór nad PAP w Pile pozostawał w jej rękach do 1984 roku, także wtedy, gdy powierzona jej placówka została przekształcona w Archiwum Państwowe w Pile (lata 1975-1976), a później w Oddział Zamiejscowy Archiwum Państwowego w Poznaniu. Pod przewodnictwem p. Ziółkowskiej (w latach 1953-1983 zatrudniano też kolejno kilkoro magazynierów i manipulantów oraz pracownika gospodarczego) Archiwum stało się znaną placówką w krajobrazie kulturalno-oświatowym Piły. Pełniło funkcję nie tylko zabezpieczania i opracowywania materiałów archiwalnych, ale też instytucji szeroko otwartej na potrzeby edukacji społecznej. Tradycją stały o się coroczne wizyty uczniów pilskich szkół podstawowych

¹Na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 29 maja 1946 roku w sprawie tymczasowego podziału administracyjnego Ziemi Odzyskanych Piła wraz z powiatem trzcianeckim i czarnkowskim znalazła się w północnej części ówczesnego województwa poznańskiego.

²Kronika Powiatowego Archiwum Państwowego w Pile, rękopis ze zbiorów pilskiego Oddziału Archiwum Państwowego w Poznaniu, s. 62. Pierwsze archiwa powiatowe powstały już 21 lipca 1950 roku na mocy zarządzenia Ministra Oświaty w sprawie utworzenia oddziałów powiatowych wojewódzkich archiwów państwowych, Dz. Urz. Min. Ośw. Nr 19 z r. 1950 poz.253 (Archiwum Państwowe w Poznaniu. Zespół akt: Archiwum Państwowe w Poznaniu-akta własne. Sygnatura 11, s.50).

i średnich (w latach 1957-1977), podczas których młodzież zapoznawała się z najciekawszymi dokumentami oraz zadaniami i funkcjonowaniem archiwów państwowych. Podczas Tygodnia Archiwów w dniach 7-14 września 1958 roku zorganizowaną w Archiwum wystawę ciekawych akt zwiedziło 1188 osób, w tym 1150 uczniów.³ Wystawa została następnie pokazana w Domach Kultury w Trzciance i Czarnkowie wzbogacając lekcje historii tamtych terenów. W styczniu 1976 roku dokumenty ilustrujące pierwszy okres po wyzwoleniu miasta Trzcianki zostały wypożyczone na wystawę do Muzeum im. Wiktora Stachowiaka w Trzciance. Dnia 2 kwietnia 1955 roku w Powiatowym Archiwum Państwowym w Pile odbyła się konferencja kierowników powiatowych archiwów państwowych województwa poznańskiego z udziałem przedstawiciela Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Poznaniu.⁴ Kierownik Archiwum prowadziła szkolenia dla pracowników terenowych jednostek administracyjnych, zakładów pracy i stowarzyszeń. W roku 1960 Powiatowe Archiwum Państwowe w Pile otrzymało uprawnienia do wydawania zezwoleń na brakowanie dokumentacji niearchiwalnej zakładom, które nie znajdowały się pod specjalnym nadzorem Archiwum.⁵ Z dniem 16 listopada 1957 roku pilskie archiwum rozpoczęło funkcjonowanie w nowej siedzibie przy ul. Kilińskiego 14 zajmując 4 pomieszczenia na II piętrze w gmachu Kina „Iskra.” Budynek należał do Okręgowego Zarządu Kin, lokal Archiwum liczył 144 m², w tym magazyn-117 m².⁶ Przy przeprowadzce pomagali słuchacze Szkoły Podoficerskiej M. O. w Pile, którzy przejęli dotychczasową siedzibę Archiwum przy Placu Staszica 7. W roku 1977 w Pile obchodzono 25-lecie działalności archiwalnej. Pogarszające się warunki lokalowe budynku przy ul. Kilińskiego 14 sprawiły, że od 1982 roku zaczęto poszukiwać nowego lokalu, który w całej rozciągłości spełniałby warunki nowoczesnej placówki archiwalnej. W roku 1983 siedzibę Archiwum tymczasowo przeniesiono do wolno stojącego budynku przy ul. 14 Lutego 22 w Pile. Powierzchnia lokalu archiwalnego wynosiła 142,65 m², w tym 126,55 m² powierzchni magazynowej. Budynek był przeznaczony do rozbiórki, Archiwum miało mieścić się w nim co najwyżej 2 tygodnie, więc nie poczyniono żadnych starań, aby prawidłowo zabezpieczyć dokumenty, umożliwić prawidłową pracę personelu czy udostępnianie dokumentów osobom korzystającym. W zrujnowanym budynku nie było ogrzewania ani nawet gniazdek elektrycznych.⁷ Pozostała samotnie na posterunku kierownik Archiwum, p. Zofia Ziółkowska (pozostali pracownicy odeszli), wszelkimi sposobami starała się o pozyskanie u władz miasta odpowiedniego budynku. W roku 1985 Archiwum znalazło miejsce w parterowym pawilonie przy ul. Śniadeckich 31, stanowiącym poprzednio budynek zarządu powstającego przy ulicy Łącznej osiedla mieszkaniowego.⁸ Uroczyste otwarcie nowego budynku miało miejsce w dniu 4 maja 1985 roku.

³Jak wyżej, s.76.

⁴Kronika PAP w Pile, s. 69.

⁵„Działalność Powiatowego Archiwum Państwowego w Pile w latach 1952-1961,” s. 3, w: akta PAP w Pile, sygn. działu

⁶Kronika PAP w Pile, s. 75.

⁷Artykuł w Pilskim Informatorze Kulturalnym z dnia 28 lutego 1984 r., zamieszczony w Kronice pilskiego Archiwum z lat 1954-1984, strona 127.

⁸Decyzję o zakupie budynku od Kombinatów Budowlanego podjęto w grudniu 1984 roku, powierzchnia budynku wynosiła 400 m², w tym pow. magazynowa-390 m²-za: Dominik Marciniak, Praca dyplomowa pt. „Dzieje i zasób pilskiej placówki archiwalnej w latach 1951-2011,” Poznań 2011, s. 31 i 61.

Magazyny budynku pomieściły wszystkie zbiory dokumentów posegregowane początkowo tematycznie (np. zespoły akt miast, władz powiatowych, szkolnych, przedsiębiorstw, organizacji), później zespołom nadano układ zgodny z ich numeracją od pierwszego do ostatniego. W latach 1984-1986 nastąpiły również zmiany się zarówno na stanowisku kierowniczym Archiwum, jak również wśród personelu- stanowisko kierownika objął nauczyciel historii, były dyrektor Domu Kultury w Pile, zawiadujący z ramienia pilskich władz państwowych ówczesnej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, działalnością kulturalną na terenie Piły-p. Stefan Oziemblewski (1 sierpnia 1984 r.), a stanowisko pracownika merytorycznego- młodszego archiwisty-świeżo upieczona absolwentka historycznej specjalności archiwalnej UMK w Toruniu-Danuta Żebrowska. Sekretariat początkowo prowadziła p. Klaudia Szafrńska. Archiwum zatrudniało ponadto dwoje pracowników gospodarczych i palacza-w okresie grzewczym. W roku 1990 do załogi dołączyli: starszy referent p. Dorota Bąk i historyk p. Waldemar Nowak, który przejął zadania w zakresie nadzoru nad zasobem narastającym, czyli kontrole archiwów zakładowych w jednostkach wytwarzających państwowy zasób archiwalny. W roku 2000 Kierownictwo Oddziału powierzono historykowi dr Maciejowi Kamińskiemu, a narastającymi aktami metrykalnymi i nadzorem nad pracownią naukową zajęła się absolwentka kierunku historycznego uniwersytetu bydgoskiego, p. Beata Sass. W ostatnich latach nadzór nad zasobem narastającym sprawował również p. Dominik Marciniak, a obecnie funkcję tę przejął p. Paweł Garstka. Zmiany administracyjne w roku 1975 związane m. in. z utworzeniem województwa pilskiego,⁹ poszerzyły również zakres działalności pilskiego Archiwum-w jego kompetencji znalazły się wszystkie tereny objęte administracją województwa pilskiego, zarówno z obszaru województwa poznańskiego na południu (większość gmin byłego powiatu wągrowieckiego, gmina Wronki z byłego powiatu obornickiego), jak i z obszaru województwa bydgoskiego na wschodzie (były powiat wyrzyski) oraz z obszaru województwa koszalińskiego na północy (były powiat wałecki, gmina Okonek z byłego powiatu szczecineckiego).¹⁰ Wywarło to znamienny wpływ na kształtowanie się zasobu i późniejszy zakres działania pilskiego Archiwum, które stało się Oddziałem Archiwum Państwowego w Poznaniu. Pod koniec lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku wobec narastającego zasobu archiwalnego (przejmowanie stuletnich ksiąg metrykalnych, dokumentów po zlikwidowanym urzędzie wojewódzkim i państwowych terenowych jednostkach administracyjnych, zlikwidowanych wojewódzkich przedsiębiorstwach i związkach, zakładach, które wychodziły spod zarządu państwowego) zaistniała konieczność pozyskania większego, przystosowanego do wymogów XXI wieku, budynku archiwalnego.¹¹ W tym okresie

⁹Zgodnie z Ustawą z dnia 28 maja 1975 roku o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych, Dz. U. 1975 nr 16 poz.91.

¹⁰Nowa organizacja archiwów w Polsce i polskiej sieci archiwalnej zaczęła obowiązywać od 1 lutego 1976 r. na podstawie zarządzenia Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki z dnia 21 stycznia 1976 r. i zarządzenia Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 31 stycznia 1976 r., patrz: A. Tomczak Zarys dziejów archiwów polskich: część II-od wybuchu I wojny światowej do 1978 roku, Toruń, 1980, s.135.

¹¹Jak podkreśla w sprawozdaniach z działalności APPOP za lata 1996-2000 ówczesny Kierownik oddziału p. Stefan Oziemblewski, zły stan ścian i instalacji grzewczej budynku, jak również zbyt małej powierzchni magazynowej wobec powiększającego się zasobu i konieczności urządzenia stanowiska komputerowego, budynek przestał spełniać warunki nowoczesnego lokalu archiwalnego. Sprawozdania dostępne w kancelarii APPOP.

w Pile sporo budynków po likwidowanych instytucjach pozostawało w stanie nieużywanym, m. in. wszystkie budynki po kończącej działalność Wyższej Oficerskiej Szkole Samochodowej. Jednak na zakup jakiegokolwiek budynku powojkowego nie było stać władz archiwalnych. Wreszcie po długich negocjacjach prowadzonych przez kierownika Oziemblewskiego, jak również jego następcę p. Macieja Kamińskiego, ustalono, że Miasto Piła wykupi jeden z byłych magazynów wojskowych z przeznaczeniem na Archiwum Państwowe i przystosuje ten budynek do warunków archiwalnych.¹² Swoje funkcjonowanie w nowej siedzibie pilski Oddział AP w Poznaniu rozpoczął w dniu 1 listopada 2004 rok. Ok. 2 lat trwał generalny remont budynku, jego zabezpieczenie i przystosowanie pomieszczeń do wymogów europejskich. W 2005 roku uchwałą Rady Miejskiej w Pile ulica, przy której był usytuowany budynek archiwalny została nazwana imieniem podpułkownika Aleksandra Kity. W takim kształcie funkcjonujemy do dnia dzisiejszego. Ogólna powierzchnia wynosi 836,80 m², w tym pow. użytkowa-549,40 m², a pow. magazynowa-360,90 m².

II. Połączony zasób dokumentów polskich i niemieckich w latach 1945-1950

Zasadniczą częścią zasobu Powiatowego Archiwum Państwowego w Pile stanowiły akta władz niemieckich funkcjonujących na terenie Piły i powiatu trzcianeckiego przed 1945 rokiem, nie mające właściciela i rozproszone w różnych miejscach terenu będącego w kompetencji nowo powstałej placówki i zagrożone zniszczeniem, a w drugiej części akta polskich władz miejskich i powiatowych z lat 1918-1939 przekazane do Archiwum z Czarnkowa, Chodzieży, Margonina, Wielenia, Szamocina czy Ujścia. W roku 1953 były to tylko 3 zespoły archiwalne, w roku 1955 zasób powiększył się do 30 zespołów o objętości 205, 50 mb. W roku 1958 zasób PAP-u liczył 37 zespołów, 250 m. b. począwszy od końca XVIII do 1954 roku. Największą grupę akt stanowiły wówczas akta miast-będące wytworem władz miejskich miast przynależnych do roku 1945 do państwa niemieckiego, jak również tych, które w roku 1918 znalazły się w granicach odrodzonego państwa polskiego. Zasób tych ostatnich podzielono na okres zaboru pruskiego (począwszy nawet od końca XVIII wieku), okres międzywojenny, wojenny z lat 1939-1945 oraz powojenny z okresu funkcjonowania pierwszych władz samorządowych w latach 1945-1950. Akta obrazują działalność władz miejskich, gospodarkę miejską, stosunki ludnościowe, działalność szkół, kościołów, służby zdrowia. Akta władz miejskich Piły i Trzcianki, czyli miast, które

¹²Uchwała nr XI/129/2003 Rady Miejskiej Piły z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie wyrażenia woli nabycia nieruchomości zabudowanej, stanowiącej własność Skarbu Państwa-Agencja Mienia Wojskowego, na majątek gminy oraz Uchwała nr XXI/258/04 Rady Miejskiej w Pile z dnia 25 maja 2004 r. w sprawie wyrażenia woli sprzedaży na prawach własności nieruchomości zabudowanej położonej w Pile przy ul. Podchorążych, w drodze przetargowej.

wróciły do Polski w 1945 roku, został podzielony na część niemiecką i polską, tj. dokumenty instytucji niemieckich działających w Pile i Trzciance do 1945 roku oraz dokumenty władz polskich z lat 1945-1950. Zgodnie z Zarządzeniem nr 6 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 11 lutego 1970 r. w sprawie postępowania z aktami władz administracji państwowej I i II instancji oraz aktami organów samorządu terytorialnego w latach dziewięćdziesiątych XX wieku akta zostały wyodrębnione w osobne zespoły pod nazwą: „Zarząd Miejski w Pile” i „Zarząd Miejski w Trzciance.”¹³ Akta tych ostatnich zespołów stanowią kopalnię wiadomości o odradzaniu się państwowości polskiej na terenach, które po I wojnie światowej nie zostały przyznane Polsce stanowiąc południową, przygraniczną flankę terenu znajdującego się w latach 1919-1945 pod administracją urzędu nazwanego Rejencją Pograniczną Poznań-Prusy Zachodnie w Pile. Rejencja objęła swym zasięgiem tereny północne Wielkiego Księstwa Poznańskiego zwane Prowincją Netzkreis, a także tereny powiatów: wałeckiego, złotowskiego, szczecineckiego, drawskiego i człuchowskiego na północy oraz powiatów choszczeńskiego i babimojskiego na zachodzie i południowym zachodzie. Dokumenty w/w Zarządów informują o przejmowaniu instytucji niemieckich i przekształcaniu ich w instytucje polskie funkcjonujące w warunkach ówczesnego ustroju, odbudowywaniu polskich szkół, rzemiosła, różnych dziedzin gospodarki, stosunkach osiedlającej się ludności polskiej do ludności autochtonicznej, kształtowaniu się granic administracyjnych, odbudowywaniu ze zniszczeń wojennych, osadnictwa, reformy rolnej i organizacji rad narodowych w warunkach ówczesnego ustroju. Dokumenty te-obok akt starostw powiatowych z tego okresu-są najczęściej wykorzystywane przy opracowywaniu historii różnych dziedzin gospodarki oraz działalności władz państwowych i samorządowych tych terenów. Z tego względu-mimo kwalifikacji do kategorii A3, zostały opracowane zgodnie z kryteriami opracowywania zespołów zaliczonych do kategorii A2. Podobną wagę mają dokumenty władz miejskich miast, które weszły w skład państwa polskiego w 1918 roku, obrazujące m. in. kształtowanie się granic odrodzonego państwa polskiego oraz-częściowo-przebieg plebiscytów co do przynależności Śląska do Polski i powstania wielkopolskiego. Dokumenty z lat 1918-1920 dużej mierze pisane były zarówno po polsku jak i po niemiecku. Do dokumentów tego typu możemy zaliczyć zachowane w znikomej ilości akta Starostwa Powiatowego w Trzciance i akta władz miejskich w Pile, w tym tylko ok. 30 jednostek dokumentacji niemieckiej. Dokumenty władz miejskich Piły były znajdowane przez p. Zofię Ziółkowską w różnych miejscach czasami wręcz na wysypiskach śmieci i skupach makulatury. Stanowiły nieopracowany zbiór (z lat 1896-1928), na który składało się: kilka jednostek akt policyjnych (walka z epidemiami), kilka jednostek akt budżetowych i tylko jedna jednostka związana ze społeczeństwem-dotycząca działalności gminy i częściowych spisów ludności żydowskiej. Znacznie więcej jednostek zawierały akta władz miejskich Trzcianki (1000 j. a.), niemieckie akta władz gminnych w Krzyżu (383 j. a. pierwotnie z lat 1862-1954, w latach 90-tych XX wieku

¹³Ostatecznego podziału tych zespołów na część niemiecką i polską dokonano w latach 90-tych XX wieku.

Opracowania zespołów: „Akta miasta Piła” z lat 1813-1945 i „Zarząd Miejski w Pile” z lat 1945-1950 dokonano na przełomie wieków. Inwentarz Zarządu Miejskiego zatwierdzono w dniu Z Akt miasta Piły wyodrębniono również zespół pod nazwą „Związek Zawodowy Pracowników Administracji Państwowej”z lat 1945-

wydzielono z nich akta Zarządu Gminnego w Krzyżu z lat 1945-1954, akta niemieckiej części zespołu kończą się na roku 1923), Pile (90 j. a. z lat 1825-1932) i Trzciance (80 j. a. z lat 1823-1934) i akta władz miejskich Wielenia (650 j. a. z lat 1818-1950). W zasobie PAP znalazły się również obszerne zespoły zawierające akta władz szkolnych (Inspektoratów Powiatowych) z terenu powiatów chodzieskiego, czarnkowskiego z lat 1945-1950 oraz-w początkowym okresie-częściowo z terenu powiatu wągrowieckiego. Pod koniec lat sześćdziesiątych w zasobie PAP-u znalazły też akta Powiatowego Inspektoratu w Szamocinie z lat 1825-1926, obejmujący swym zasięgiem tę część powiatu pilskiego, która po roku 1918 znalazła się w granicach państwa polskiego, oraz inspektoraty szkolne w Chodzieży, Czarnkowie i Pile z lat 1817-1919. Przed rokiem 1975 do zasobu przejęto również dokumenty Inspektoratu Powiatowego w Pile z siedzibą w Trzciance z lat 1945-1950 (11 jednostek).¹⁴ Akta stanowią ciekawy materiał dotyczący powstawania i organizacji szkolnictwa podstawowego zarówno przed rokiem 1918, jak i w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Akta zawierają również sporo dokumentów dotyczących programów nauczania, spraw finansowych, budowy budynków szkolnych oraz akt osobowych nauczycieli i-w aktach inspektoratu chodzieskiego-ciekawe jednostki związane ze strajkiem szkolnym.¹⁵ Są odbiciem walki o szkołę i język polski w szkołach w czasach zaborów. Do zasobu PAP-u przekazano również akta Starostw Powiatowych w Czarnkowie z lat 1822-1939 (1237 j. a.), Chodzieży (7 j. a. z lat 1919-1939, w późniejszym okresie w zasobie nieopracowanym odnaleziono szereg innych jednostek właściwych dla tego zespołu) i Trzciance (24 j. a. z lat 1912-1943, zawierające m. in dokumenty dotyczące walki z polskością na terenie powiatu), akta Wydziału Powiatowego w Czarnkowie (1082 j. a. z lat 1822-1939), Komunalnych Kas Oszczędności w Czarnkowie i Chodzieży z lat 1867-1952 oraz Komunalnej Kasy Oszczędności w Pile z lat 1945-1950 (w sumie 294 j. a.), akta Fabryki Fajansu w Chodzieży z lat 1906-1946 (23 j. a.) i akta gminnych ośrodków maszynowych w Trzciance i Czarnkowie z lat 1945-1950 (37 j. a.). Ważne źródło wiadomości związanych z życiem gospodarczym, politycznym, społecznym i obyczajowym stanowił bogaty zbiór dzienników urzędowych Rejencji Bydgoskiej z lat 1816-1918, zbiór dzienników szkolnych oraz egzemplarze czasopism, takich jak „Schoenlanker Tageblatt i Anzeiger fuer Netzedistrikt” z przełomu XIX i XX wieku.¹⁶ W bibliotece znajdowało się również ok. 400 tomów książek o tematyce historycznej i archiwalnej, a także innej, czasopisma jak ARCHEION i inne archiwalne i o różnorodnej tematyce oraz dzienniki ustaw i urzędowe z okresu powojennego. Zasób biblioteczny został uporządkowany i zinwentaryzowany w latach 90-tych ubiegłego wieku. Sprawozdanie za lata 1952-1961 wymienia w zasobie PAP-u także m. in. akta gminne z terenów powiatu chodzieskiego i trzcianeckiego zarówno przedwojenne, jak i powojenne, akt spółdzielni produkcyjnych z lat 1951-1969, urzędów celnych w Krzyżu i Wieleniu z lat 1929-1938, Związku Rezerwistów w Czarnkowie z lat 1929-1939 oraz bardzo ciekawe akta Dekanatu Czarnkowskiego z lat 1823-1934. W tym okresie w posiadaniu pilskiego archiwum znajdowały się także akta Służby Polsce w

¹⁴Spis zespołów stan na dzień 31 grudnia 1975, Kancelaria APPOP, sygn 9-”Spisy zespołów” z lat – s.84-90.

¹⁵Sprawozdanie z działalności, czerwiec 1958, Kancelaria APPOP, sygn. -Sprawozdania z działalności” z lat 1958-1975, s. 2.

¹⁶Jak wyżej, s. 6.

Chodzieży i Czarnkowa, przekazane później do AP w Poznaniu oraz Urzędu Katastralnego w Złotowie przekazane później do AP w Koszalinie.¹⁷ Spis zespołów z roku 1975 podaje także m. in. obszerne zespoły notariuszy z Chodzieży, Czarnkowa i Wielenia począwszy od roku 1884 do roku 1950, akta Prokuratury w Pile z lat 1903-1934, Chodzieskich Zakładów Porcelany w Chodzieży z lat 1940-1950 (33 j. a.), Huty Szkła w Ujściu z lat 1920-1939 (39 j. a.), powiatowych rad narodowych z terenu Piły i powiatów chodzieskiego, czarnkowskiego i trzcieńskiego z lat 1945-1950, prezydiów powiatowych, miejskich i gromadzkich rad narodowych z lat 1951-1969, komisji wyborczych z lat 1954-1969.¹⁸ Taką liczbę zespołów-w sumie 213-przejęto do nowego budynku archiwum w roku 1985.

III. Zasięg terytorialny i zasób Oddziału w latach 1975-1990.

Zgodnie z reformą administracyjną w roku 1975 w kompetencji Archiwum Państwowego w Pile, który stał się Oddziałem Archiwum w Poznaniu, znalazły się miejskie i gminne jednostki administracyjne, instytucje sądowe, kulturalne, związki spółdzielcze i zakłady pracy o charakterze wojewódzkim. Ogółem pod specjalnym nadzorem znalazło się około 100 instytucji wytwarzających zasób archiwalny. Pozostałe instytucje i zakłady zostały zakwalifikowane jako wytwarzające dokumentację niearchiwalną. Zasób archiwalny pilskiego Oddziału liczył wówczas 213 zespołów stanowiących 448,50 mb i 26445 j. a. W roku 1985 zasób liczył 221 zespołów, co stanowiło 471,35 mb i 27046 j. a. mb. Nowa siedziba Oddziału pozwoliła na przejmowania nowych rodzajów dokumentów. W połowie lat osiemdziesiątych urzędy stanu cywilnego rozpoczęły przekazywanie stuletnich ksiąg metrykalnych, po reformie administracyjnej w roku 1990 likwidujące się urzędy państwowe przekazywały stopniowo materiały archiwalne z lat 1975-1990. Sporo jednostek posiadało w swoich zasobach dokumenty z lat 1945-1975, a nawet spisy ludności sprzed 1939 roku. Na początku XXI wieku już w nowym budynku Oddziału znalazły się przekazywane partiami z sądowych wydziałów ksiąg wieczystych ogromne zbiory ksiąg wieczystych i akt gruntowych. Urzędy i instytucje przyłączone do województwa pilskiego w roku 1975 przekazywały w późniejszych latach swój zasób do pilskiego Oddziału. Zasób wytworzony w poprzednim okresie był przekazywany do właściwych wówczas dla tych instytucji archiwów państwowych. Zasób pochodzący z terenów byłego woj. pilskiego jest rozproszony, dokumenty dotyczące terenu obecnie w kompetencji pilskiego Oddziału znajdują się w Archiwum w Poznaniu, Bydgoszczy, Koszalinie, Szczecinku, a nawet w Szczecinie, np. przedwojenne dokumenty z miast położonych obecnie na północnych krańcach Wielkopolskich, czyli na obszarze, który do 1945 roku znajdował się w granicach państwa niemieckiego. W pierwszych latach po II wojnie światowej południowe tereny

¹⁷Sprawozdanie za lata 1952-1961, jak wyżej, s. 13-14.

¹⁸Kancelaria APPOP, sygn. 9, s. 84-90.

tw. Ziemi odzyskanych, w tym Piła i poprzedni okręg Netzkreis znalazły się w zasięgu oddziaływania jednostki nazwanej Okręgiem Zachodniopomorskim. W pierwszych miesiącach po wyzwoleniu siedziba Okręgu znajdowała się w Pile, następnie w Koszalinie i Szczecinie, dlatego akta z terenów na północ od Piły były przekazywane do w/w archiwów. W ciągu następnych lat w związku z transformacją ustrojową zasób naszego Oddziału sukcesywnie narastał. Od początku lat 90-tych XX wieku rozpoczęto przejmowanie materiałów archiwalnych, w tym akt wyborczych, po organach administracji państwowej (miejskich, miejsko-gminnych i gminnych) przekształcanych w organy samorządowe. Spory zasób stanowił dopływ do istniejącego już zespołu Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Pile oraz często wykorzystywane do opracowania historii Polski Ludowej akta Oddziału Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, oddziałów terenowych tej partii i działających w poprzednim ustroju naszego państwa organizacji młodzieżowych. Z chwilą likwidacji województwa pilskiego do zasobu Oddziału pilskiego trafiły materiały po urzędzie wojewódzkim w Pile oraz po likwidowanych wojewódzkich związkach spółdzielczych, instytucjach i zakładach produkcyjnych będących pod zarządem wojewody, niektórych stowarzyszeniach oraz państwowych zakładach nie będących pod nadzorem władz wojewódzkich. W okresie tym rozpoczęto również przejmowanie z instytucji sądowych ogromnych zasobów ksiąg wieczystych i akt gruntowych. To właśnie te dokumenty, oprócz ksiąg metrykalnych i akt Rejencji Pilskiej, są najczęściej wykorzystywane przy poszukiwaniach swojej „małej Ojczyzny” przez rozsianych po całym świecie ludzi. W roku 1990 w zasobie naszego Oddziału znalazły się już 223 zespoły (32572 j. a., 558,95 mb, nowe zespoły wyodrębniono również w wyniku porządkowania i opracowania zespołów istniejących oraz zasobu nie opracowanego), a w 1995 r. przejmowane zespoły ksiąg metrykalnych powiększyły zasób do 643 zespołów (39223 j. a., 676,60 mb). W 2000 roku w naszym zasobie znajdowały się 762 zespoły (46502 j. a., 753,05 mb), a w roku 2005-874 zespoły (53140 j. a., 850,56 mb). W roku 2013 zasób pilskiego Oddziału liczył 962 zespoły, co stanowiło 12 3574 j. a. i 1745,67 mb. W roku 2015 było to już 971 zespołów zawierających 13755 j. a. i 1844,05 mb. Systematycznie do zasobu dochodziły księgi metrykalne, akta przekazywane przez instytucje finansowe. W roku 2015 przejęto akta Zespołu Kolegiów Nauczycielskich w Wałczu wraz z aktami poprzednich szkół prowadzących kształcenie w zakresie wychowania przedszkolnego począwszy od roku 1945. w roku 2016 przybyło 48 zespołów, w tym akta przedsiębiorstw rolniczych jak państwowe Gospodarstwo Rybackie w Oleśnicy (akta z lat 1977-1992) i Kombinat w Gołańczy (akta z lat) a w roku-akta Pilskiego Domu Kultury z lat 1959-2013.¹⁹ W roku 2019 zasób naszego Oddziału liczył 1017 zespołów. Szczątkowe akta 52 zespołów zostały przekazane w ramach scalania zespołów do Archiwów w Bydgoszczy oraz Koszalinie i jego Oddziału w Szczecinku. Obecnie posiadamy 1025 zespołów, co stanowi 165850 j. a. i 2106,89 mb. W skład powyższej dokumentacji wchodzi 1 jednostka akt technicznych i 415 j. a. (1,06 mb) dokumentacji geodezyjno-kartograficznej, stanowiącej głównie mapy przekazane przez byłe Wojewódzkie Biuro Urbanistyki i Architektury w Pile. W zasobie naszym zasobie jest

¹⁹Kancelaria APPOP. Sprawozdania z działalności za lata 2013-2020.

również 15 fotografii oraz pokaźna ilość dokumentów o nieustalonej przynależności zespołowej, czasopism niemieckich i polskich, planów budynków i miast, map terenowych i książek o tematyce historyczno-archiwalnej (w zasobie bibliotecznym ich liczba stale rośnie). Zasób biblioteczny, szczególnie dokumenty kartograficzne obrazujące zarówno tereny będące w kompetencji naszego Oddziału, jak i przedwojenny obszar państwa niemieckiego, stanowi również podstawę do poszukiwań swojej małej Ojczyzny. Obecnie realizujemy około 1200 kwerend rocznie, a pracownię odwiedza rocznie kilkadziesiąt osób z Polski, Europy, a nawet ze Stanów Zjednoczonych, Kanady, państw Ameryki Południowej czy Australii. Pani Beata Sass zajmuje się kwerendami typu ściśle genealogicznego, jak poszukiwanie aktów metrykalnych dotyczących rodziny danego interesanta bądź instytucji działających na zlecenie takich osób oraz udostępnianiem akt metrykalnych. Do mnie należy porządkowanie i opracowywanie zespołów, a także (w obecnych czasach to jest główne moje zajęcie) opracowywanie kwerend wszelkiego typu począwszy od poszukiwań dowodów zamieszkiwania na danym terenie (rejstry i spisy ludności, księgi meldunkowe, dowody zameldowania), działalności zawodowej i sprawowania różnych funkcji państwowych, społecznych, kościelnych przez poszukiwaną osobę (różnorodne dokumenty urzędowe, policyjne, celne, zakładowe, w tym powierzonego do naszego zasobu Naczelnego Prezydium Prowincji Poznańskiej, itp) posiadania nieruchomości (trwające nieraz bardzo długo poszukiwania w księgach wieczystych i aktach gruntowych, aktach notarialnych), przez udział przodków danego interesanta w różnych sprawach sądowych, także sprzed II wojny światowej i w XIX wieku (nie tylko w aktach ściśle sądowych, ale też w czasopismach z przełomu XIX i XX wieku), dowody nauki szkolnej (obszerne akta absolwentów Zespołu Kolegiów Nauczycielskich w Wałczu i szkół będących poprzednikiem tegoż Kolegium) aż do spraw związanych z ustalaniem przynależności narodowej, szczególnie w czasie II wojny światowej (również akta powierzone do naszego zasobu a dotyczące większości obszaru obecnego województwa wielkopolskiego). Pod koniec lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku liczne kwerendy dotyczyły dowodów skierowania i przebywania na naszym terenie na robotach przymusowych podczas II wojny światowej. Dokumenty tego typu są nieliczne w naszym zasobie, ale również ukazują „małą Ojczyznę” dla ludzi zabranych wówczas przemocą z własnych domów i zmuszonych tutaj szukać swojego miejsca na ziemi. Dotyczy to również ludzi przesiedlonych na tereny podległe kompetencjom Powiatowego Archiwum Państwowego w Pile z terenów południowo-wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1945-1950 oraz osadników z Kresów Wschodnich byłej Rzeczypospolitej przedwojennej. Poszukiwania prowadzimy na zlecenie osób prywatnych, jak również w sporej części organów administracji różnych szczebli, instytucji radcowkich, notarialnych, sądowych, biur genealogicznych.

Ogromne znaczenie dla historii naszego regionu, a także terenów okolicznych stanowią akta Rejencji Pogranicznej Poznań-Prusy Zachodnie w Pile (Grenzmark Posen-Westpreussen. Urząd ten powstał w roku 1919 jako administracja terenów północnej części byłego Wielkiego Księstwa Poznańskiego, które nie znalazły się po 1918 roku w granicach odrodzonego Państwa Polskiego. Pod zarządem Rejencji, której główną siedzibą była Piła, znalazły się nie tylko obszar Piły i powiatu

trzcianeckiego (Netzkreis), ale też tereny powiatów: wałeckiego, złotowskiego, szczecineckiego, drawskiego i człuchowskiego na północy oraz powiatów choszczeńskiego i babimojskiego na zachodzie i południowym zachodzie. Zespół liczy 16000 j. a. Pochodzących z wydziałów: Ogólnego, Rolnictwa i Leśnictwa oraz Spraw Szkolnych i Kościelnych. Akta stanowią bezcenny zbiór dokumentów obrazujących życie społeczno-polityczne, historię szkolnictwa i ustroju rolnego, a także nieoceniony zasób do opracowywania historii parafii i kościołów na obszarze daleko wykraczającym poza dzisiejszy zakres kompetencji pilskiego Oddziału. Rejencja funkcjonowała w latach 1919-1945, ale akta dwóch ostatnich wydziałów przejęte z Rejencji Koszalińskiej, Bydgoskiej i Kwidzyńskiej datują się nawet od końca XVIII wieku.

Reasumując-dokumenty polskiego Oddziału to „mała Ojczyzna” dla ludzi rozsianych po całym świecie, którzy poszukują swoich przodków zamieszkałych i sprawujących różne funkcje społeczne przed wybuchem II wojny światowej, w XIX, a nawet we wcześniejszym okresie na terenach podległych kompetencjom naszego Oddziału, jak również w okresie Polski Ludowej. Pod tym względem dokumenty nasze są nieoceniona skarbnica wiedzy obrazującą dzieje miast i wsi, parafii i kościołów, różnych dziedzin życia społecznego, kulturalnego politycznego, niejednokrotnie jeszcze nie do końca zbadaną. Wiele zespołów czeka jeszcze na opracowanie i wydobywanie z ich dokumentów całego bogactwa historii „małej Ojczyzny,” stąd potrzeba popularyzacji wiedzy archiwalnej, aby z zasobów archiwów mogła skorzystać jak największa liczba odbiorców. Wiele dokumentów zaginęło w niewiadomych okolicznościach, np. brak jest w ogóle ksiąg metrykalnych sprzed 1945 roku dotyczących samego miasta Piły, jak również kilku miast z terenu byłego powiatu wałeckiego (niektóre księgi są zachowane w stanie szczątkowym). Dokumenty władz miejskich Piły sprzed 1945 roku liczą tylko 28 jednostek archiwalnych. Duże braki są też w aktach władz miejskich miast nie stanowiących powiatów z lat 1950-1973. Nie mamy wiedzy, co się stało z aktami istniejących do 1975 roku sądów w Czarnkowie i Wyrzysku, o które dosyć często pytają interesanci.

Danuta Żebrowska

Piła, dnia 27.06.2022 r.